

TOPLUMSAL MÜBADELE KURAMINDAN SOSYAL SERMAYE KAVRAMSALLAŞTIRMASINA: RASYONEL SEÇİM KURAMI

Mustafa İNCİ

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr.

E-posta: mu0130nci@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9551-9213>

Özet

Sosyal sermayenin kavramsallaştırılması sürecinde sermaye, sosyal doğasından koparılmıştır. Sermaye sosyal doğasından koparılarak hem hareketi hem de tarihsel bağlamı hiçe sayılmıştır. Ana akım iktisadın sermayeyi sosyal doğasından koparması sürecinde temel aldığı yaklaşımlar (metodolojik bireycilik yaklaşımı, toplumsal mübadele kuramı, ekonomik yaklaşım, rasyonel seçim (tercih) kuramı) diğer sosyal bilimlerin iktisat tarafından sömürgeleştirilmesinde önemli bir role sahiptirler. İktisadın emperyalizminin bu yaklaşımlar çerçevesinde ilerleyişi zora girdiğinde ve tepkiler arttığında ise ana akım iktisadın imdadına ekonomik ve ekonomik olmayanın birlikteliğini sözde ön plana çıkararak ve ana akım iktisadın katı sosyal sermaye anlayışının üstünü örtmesine yarayan “sosyal sermaye” kavramı yetişmiştir. Bu bağlamda çalışmada sosyal sermayenin kavramsallaştırılma süreci üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Toplumsal Mübadele Kuramı, Rasyonel Seçim Kuramı.

Alan Tanımı: İktisat (Ekonomik Antropoloji)

FROM SOCIAL EXCHANGE THEORY TO SOCIAL CAPITAL CONCEPTUALISATION: RATIONAL CHOICE THEORY

In the process of conceptualizing social capital, capital has been torn from its social nature. The capital is torn from the social nature, and both its movement and its historical context are ignored. Approaches based on mainstream economics in the process of demolishing capital from social nature (methodological individualism approach, social exchange theory, economic

approach, rational choice theory) have an important role in the colonization of other social sciences by economics. When the economic imperialism is forced to progress within these approaches and when the reactions increase, the term of "social capital", which gives rise to the so-called unity of economic and non-economic relations to the mainstream economics and covers the superficial social capital understanding of mainstream economics, has grown. In this context, the conceptualization process of social capital will be studied.

Keywords: *Social Capital, Social Exchange Theory, Rational Choice Theory.*

JEL Code: Z13, B25

1.GİRİŞ

Toplumsal mübadele teorisinde; sosyal ilişkileri duygularla birleştiren teorik bir çerçeve öneren Homans'ın sosyal ağ analizinde önemli bir yeri vardır. Homans etkileşimin teorik temellerini çizdiği çalışmasında (1950) özellikle etkileşim, duygu ve aktivite arasında karşılıklılığın ve pozitif bir ilişkinin varlığından bahsetmiş, bireylerin daha fazla etkileşim içerisine girdikçe duygularını daha fazla paylaştıklarını ve daha fazla kolektif hareket içerisinde yer alacaklarını belirtmiştir. Çalışmada Homans, etkileşimin paylaşılan duygulara bağlı olduğunu, paylaşılan duygular arttıkça türdeşliğin (homophily) ortaya çıktığını ve sosyal ilişkilerin etkileşim tarafından şekillendiğini belirtmiştir (Lin, 2001: 39). Özellikle duygu-etkileşim hipotezi ile sosyal sermaye teorisinin yapısal temellerinin oluşumunda katkısı olan Homans (1961) sosyal sermaye kavramını ilk kullananlar arasındadır.

1. Sosyal Sermaye Kavramsallaştırmasında Metodolojik Bireyciliğin

Yeri: Toplumsal Mübadele Kuramları

Toplumsal mübadele kuramları, ekonomik alışverişte görülen karşılıklılık ilkesine dayanmaktadır: insanlar mal ve hizmet üretirler ve bunların karşılığı olarak da istedikleri mal ve hizmetleri elde etmek isterler. Toplumsal mübadelede hem maddi hem de maddi olmayanlar değiştirilmekte ve karşılıklılık modeli, veren ve karşılık olarak almayı bekleyen insanların etkileşimini konu almaktadır (Poloma, 1993: 54). Bu bağlamda toplumsal etkileşim, ekonomik alışverişe benzetilmiştir ve karşılıklı mübadele toplumsal birliğin temelini oluşturmaktadır (Wallace ve Wolf, 2004: 349).

Wallace ve Wolf'a göre (2004: 348-357) toplumsal mübadele kuramlarının entelektüel kökleri, daha çok antropoloji, iktisat, psikoloji ve siyasal bilimde kamu tercihi kuramı ile oyunlar kuramından gelmektedir. Toplum bilimciler arasında ise Georg Simmel dışında toplumsal etkileşimin alışveriş ilişkileri bağlamında incelenmesi pek ilgi görmemiştir. Simmel, insanların ihtiyaçlarını tatmin etmek ve bireysel amaçlarının peşinden koşmak için birbirleri ile etkileşim içerisine girdiklerini ve bu etkileşimlerin karşılıklılık özelliği taşıdığını; elde ettiklerinin, karşılıklar eşit olmamakla beraber alışveriş şekilleri olarak görülmesi gerektiğini belirtmiştir (Wallace ve Wolf, 2004: 348). İktisat biliminde ise karşılıklı mübadele ve etkileşim ile bundan sağlanan faydalar, faydacı geleneğin (Klasik ve neo-klasik iktisatta var olan) konusu olmuştur. Karşılıklı mübadelede her birey, kendi bireysel çıkarını gözeterek yani akılcı ya da rasyonel davranarak hem kendi hem de toplumun çıkarının maksimum olmasını sağlayacaktır. Toplumsal mübadele kuramında da bireyler kendi çıkarlarının peşinde koşmaktadır ve mübadelede elde edilen faydalar faydacı gelenekte olduğu gibi azalan marjinal fayda kuralına tabidir. Toplumsal mübadele kuramındaki temel önermeler iktisat bilimi kaynaklıdır.

Antropolojide ise Malinowski toplumsal hayatta alışverişin oynadığı role değinerek; karşılıklı alışverişin toplumsal birliğin temelini oluşturduğunu, kurumsallaştırılmış karşılıklı hediye verme örneğinden hareketle alışverişlerin en önemli yönünün; karşılıklı mecburiyetlerle toplumu birleştirmek ve böylece toplumsal bütünlüğü arttırmak olduğunu göstermiştir (Wallace ve Wolf, 2004: 348-349). Hediye verme örneğinde görülen karşılıklılık, hem toplum içerisinde tekrarlanan normların oluşumuna yol açarak bağlayıcı bir özellik taşımakta hem de belirli bir güç sahipliğine işaret etmekte ve taraflar arasında güç ilişkilerinin oluşumuna yol açmaktadır. Toplumsal mübadelede karşılık vermek, bir norm haline gelmekte ve artık karşılık verilmediğinde bu bir statü kaybına neden olmaktadır. Karşılık verirken ise karşı tarafın verdiği denkleme bir şeyler sunmak gereklidir. Aksi takdirde bu karşı tarafın gücünü kabul etmek şeklinde yorumlanmaktadır. Malinowski'ye göre karşılıklı alışveriş gereğince karşılık vermek, toplumsal olarak uygulanan bir mecburiyet halini almıştır (Wallace ve Wolf, 2004: 351).

Mübadele kuramı özellikle bireysel davranışların çözümlenmesinde davranışsal psikoloji ve oyun kuramından faydalanmaktadır. Örneğin Homans kendi geliştirdiği mübadele kuramında Skinner tarafından kurulmuş olan deneysel psikolojinin davranış okulundan etkilenmiştir (Wallace ve Wolf, 2004: 354; Poloma, 1993: 59). Özellikle Skinner'in kurumsal önermeleri, toplumsal yapıyı

açıklamada gerek ekonomi gerek sosyolojiden daha önde gelen bir çerçeve çizmektedir. Ekonomi mübadele ilişkilerini açıklayabilir, sosyoloji bu alışverişin içinde gerçekleştirildiği yapıları ortaya koyabilir fakat toplumsal yapının açıklanmasında anahtar elinde tutan psikolojidir (Poloma, 1993: 59). Skinner'in buradaki rolü, iktisatçıların varsayımsal olarak ele aldıkları önermelerin içini doldurmak ve doğruluğuna ilişkin kanıtlar bulmaya çalışmaktır.

Oyun kuramında tarafların elde edebilecekleri kazanç ve uğrayacakları kayıplar arasında karşılıklı bir ilişki söz konusu olup her bir tarafın oyundan önce oyunun kurallarını bildiği ve önceden belirlenmiş olan oyun kuralları çerçevesinde kazançlarını maksimumlaştırmaya yönelik tercihlerde bulunacakları (mahkumlar açmazında olduğu gibi) varsayımı yapılmaktadır. Özellikle belirli koşullar altında taraf olan bireylerin kazanç sağlamaya ilişkin davranışlarını açıklayan oyun kuramı da mübadele kuramında olduğu gibi bireysel davranışların çözümlenmesine olanak sağlar ve toplumsal hayatın birçok farklı oyununda bireylerin davranışlarını rasyonellik çerçevesinde inceler. Bu bölümde toplumsal mübadele (alışveriş) kuramcılarında Homans ve Blau'nun görüşlerine yer verilecek ve böylelikle toplumsal mübadelenin doğasının hem mikro hem de makro perspektifle nasıl ele alındığı görülecektir.

1.1. Homans ve İnsan Grubu

Homans (1950) toplumsal etkileşimin teorik temellerini çizdiği "The Human Group" adlı çalışmada özellikle etkileşim, duygu ve aktivite arasında karşılıklılığın ve pozitif bir ilişkinin varlığından bahsetmiş, bireylerin daha fazla etkileşim içerisine girdikçe duygularını daha fazla paylaştıklarını ve daha fazla kolektif hareket içerisinde yer alacaklarını belirtmiştir. Çalışmada Homans etkileşimin paylaşılan duygulara bağlı olduğunu, paylaşılan duygular arttıkça türdeşliğin (homophily) ortaya çıktığını ve sosyal ilişkilerin etkileşim tarafından şekillendiğini belirtmiştir (Lin, 2001: 39). Homans'ın özellikle duygu-etkileşim hipotezi ile sosyal sermaye teorisinin yapısal temellerinin oluşumunda katkısı bulunmaktadır.

Homans, küçük grupların yapıları, işleyişleri ve işlevleri ile ilgilenmiş, kişiler arası ilişkiler ve etkileşimleri incelemiştir. Homans'ta gruplar, ikincil gruplar ya da örgütlerden ziyade birincil gruplardır ve Homans grubu şöyle açıklar (1950: 1); "birbirleriyle kısa zaman aralıklarında sık sık iletişim kuran ve her bir kişinin bir diğeriyle, ikinci elden değil, fakat yüz-yüze iletişim kurabileceği kadar az sayıda insan toplamıdır." Grup içerisinde yer alanlar

arasında bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi mevcuttur. Grup içerisinde yer alanlar akılcıdırlar yani davranışlarının sonucu olan ceza ve ödülleri dikkate alarak seçimde bulunmaktadırlar.

Homans'ın kuramının başlangıç noktası psikolojiden ziyade ekonomidir (Poloma, 1993: 59). Homans alışveriş kuramında; bireylerin davranışlarının bir ödül elde etmek ya da davranışlarının sonucu olarak karşısına çıkabilecek cezalardan kaçınmak olduğunu varsaymaktadır. Kuramda tüm toplumsal davranışlar bu akılcı alışveriş mantığıyla açıklanmaktadır. Homans'ın kuramında bireyler ödül karşılıklarını arttırarak toplumsal alışverişlerini sürdürürler. Homans için insan davranışlarının amacı, ekonomik olup kar ya da ödülleri en çoklaştırmaktır. Bu bağlamda tüm toplumsal fenomenler; zorlayıcı gücü, tabakalaşmayı, otoriteyi ve diğer toplumsal eşitsizlikleri de içerecek şekilde alışveriş temelinde çözümlenebilir (Poloma, 1993: 72).

Homans insan davranışının arkasında yatan temel psikolojik yasalarla ilgilenmiş, bu bağlamda Skinner'in davranışsal psikolojisinden faydalanmıştır. Skinner, hayvan davranışlarının anlaşılmasının insan davranışlarının açıklanmasını sağlayacağını varsaymıştır (Poloma, 1993: 60). Hayvanların olumlu ödülleri araması ve cezadan kaçınmaları gibi, insan hayvanlar da karlarını en çoklaştırmak ve maliyetlerini en aza düşürmek istemektedirler. Homans toplumsal alışveriş sürecinin, Skinnerci psikolojiden ödünç olarak aldığı birbirleri ile bağlantılı beş önerme ile açıklanabileceğini iddia etmektedir. Bu önermelerle toplumsal davranışlar açıklanabileceklerdir. Bu önermeler; başarı, uyarıcı, değer, yoksunluk-doyumluluk ve saldırganlık-onaylama önermeleridir.

Başarı önermesi, insanların gerçekleştirdiği tüm eylemlerde sıklıkla ödüllendirilen eylemleri hangileri ise o eylemlerin tekrardan yapılma olasılığının o kadar fazla olacağı ve o eylemlerin yapılmasından sürekli hoşnut olunacağı şeklindedir. *Uyarıcı önermesi*, geçmişte bireylerin eylemlerinin sonucu olarak ödüllendirilmesinde etkili olan uyarıcı ya da uyarıcıların yeniden ortaya çıkması ile benzer eylemlerin ya da önceki eylemlerin aynılarının tekrardan görülmesi mümkündür. *Değer önermesi*, bir kişinin eyleminin sonucu onun için ne kadar değerli ise, o eylemi gerçekleştirme olasılığının o kadar çok olacağı şeklindedir. *Yoksunluk-doyumluluk önermesi*, bir kişi yakın geçmişte bir ödülü ne kadar sıklıkla elde ederse artık o ödülü yeniden elde etmenin değeri kalmayacaktır. Bu ilke iktisattaki azalan marjinal fayda ilkesinin karşılığıdır. *Saldırganlık-onaylama önermesi*, bir kişi eylemleri sonucunda beklemediği ödül ya da beklemediği ceza ile karşılaşır ve bu durumda saldırgan davranma eğilimine girerse bu şekilde davranmasının sonuçları onun için daha değerli olacaktır (beklentinin boşa

çıkması ile birlikte saldırganlık gösterme davranışı sergilenmesi). Ayrıca kişi, eylemi sonucunda beklediği ödülün daha fazlası ile ya da beklediği cezadan daha azı ile karşılaşması durumunda bundan memnun olacaktır ve beğeni gören bu davranışın sonuçlarını daha da önemseyecektir (onaylanan davranıştan memnun kalma ve sürdürme ihtiyacı içerisinde olma) (Homans, 1961: 53-76).

Homans'ın toplumsal alışverişi ve toplumsal davranışları açıklayan bu beş önermesi içerisinde ilk üç önerme bireylerin rasyonel ya da akılcı davrandıklarına ilişkin önermelerdir. Akılcı davranmak Homans'ın kuramında bireylerin her zaman en fazla ödül getiren eylemlerde bulduklarını ya da alternatifler içerisinde en mantıklı olanı seçtikleri anlamına gelmemektedir (Wallace ve Wolf, 2004: 361). Çünkü insan eylemlerinin sonuçlarını kestirebilmek kolay değildir ve bireyler eylemlerinin sonuçları ile ilgili bir tahminde bulunurlar ve aslında bir risk almış olurlar. İlk üç önermeye dayalı olarak geliştirilen akılsallık önermesi, bireylerin bir eylemin muhtemel ödülünün değerini onun gerçekleşme olasılığı ile çarparak ve elde ettiği bu sonuçlara dayalı olarak seçimde bulunduğunu söylemektedir (Wallace ve Wolf, 2004: 364). İktisat literatüründe akılsallık önermesi kendisini beklenen faydanın en çoklaştırılması şeklinde göstermektedir. Homans kendi insan anlayışını ve homo economicus'tan farklılaşan yanını şöyle açıklar (Homans, 1961: 79-80);

“ Kaynaklarını üstünlüğü için kullanan yeni ekonomik insan, maddeci ve asosyal, sadece para ve maddi çıkarı peşinde koşan ve bunları elde etmek için yaşlı anasını bile satmaya hazır olan eski ekonomik insandan farklı bir şekilde hazırlıktan diğerkâmlığa kadar istediği tüm değerlere sahip olabilir. Kaynaklarını, değerlerine ulaşmak için kullanırsa ve boşa harcamazsa davranışları ekonomiktir hatta eğer gelecek endişesine sahip olmamaya değer veriyorsa ve buna uygun davranıyorsa yani kaynaklarını tutumlu kullanmamanın kendisine bir ödül getireceğini öğrendiyse bu durumda dahi davranışı ekonomiktir. Bu bağlamda yeni ekonomik insan sade, yavan biridir.”

Homans dördüncü önerme olan yoksunluk-doyumluluk önermesi ile alışveriş ilişkisinin son bulmasını; bireyler için benzer ödüllerin belirli bir zaman sürecinde sıradan hale gelmesiyle, artık o ödülün birey tarafından değersiz bulunmasının sonucu olduğunu göstermiştir. Beşinci önerme olan saldırganlık-onaylama önermesi ise toplumsal alışverişin doğasının normların ve adetlerin üzerinde işleyebileceğini yani beklentileri boşa çıkan bireylerin bir ödül elde etmek için normlara ve adetlere hatta ahlaka karşı eylemlerde bulunabileceğini ve bunun sonucunda bir ödül elde edebildiklerini açıklayarak toplumsal alışverişin doğasının topluluk içerisindeki normlar ve ahlak anlayışı ile olan ilişkisine değinmiştir. Beşinci önermenin dikkat çektiği bir diğer konu da toplumsal

onaylamanın grup içerisindeki rolü ve bir alışveriş birimi olarak işlevidir. Bu bağlamda toplumsal onaylama, “ideal bir alışveriş birimi değildir, kolaylıkla ölçülemez ya da sayılamaz, bankaya konulamaz, ödünç verilemez, elden ele dolaşamaz. Ama herkes tarafından arzu edilir bir mal olarak kabul edilecek, hemen her alışveriş durumunda taraflarca kullanılabilir” (Wallace ve Wolf, 2004: 369). Homans, toplumsal uyumun sağlanmasında grup üyelerinin birbirlerini onaylamasının önemli olduğuna işaret etmektedir. Homans’a göre topluluk üyeleri birbirlerine toplumsal onaylama sağlarlar; bundan dolayı onaylanmak ve saygı görmek için topluluktaki diğer üyelerin onaylayacağı biçimde ve onların isteklerine uygun bir şekilde hareket etme hakları vardır (Wallace ve Wolf, 2004: 369).

Homans’ın alışveriş kuramında toplumsal alışverişte dağıtım adaletinin olması yani alışverişin taraflarının alışverişe katkıları oranında ödüllendirilmeleri gerektiği üzerinde durulur. Yani alışveriş ilişkisi içerisinde olan bireyler yaptıkları yatırımlar oranında bir sonuç alma (belirli düzeylerde ödül ya da ceza) beklentisi içerisine girmektedirler ve beklentilerinin karşılanması durumunda adalet sağlanmış olur (Homans, 1961).

Homans’ın kuramında alışveriş içerisinde olan taraflar arasındaki dengesizlik durumu, güç ve toplumsal statünün dağılımını şekillendirir. Özellikle taraflardan birisinin karşılık olarak verebileceği şey, diğer tarafın sunduğundan görece olarak daha az ise bu kişi diğerinin tahakkümü altına girebilir ve ona olan bağımlılığı artacaktır. Karşılık olarak sunulan şey tarafların hangisinde daha fazla ise o güç ve statünün sahibi olacaktır. Toplumsal alışverişte ilişki simetrik olmalıdır fakat gerçek dünyada ilişkiler simetrik olmaktan ziyade asimetriktir. Toplumsal tabakalaşma, güç ve otorite sahipliğine dayanır ve Homans güç ve otoritenin kökenini *en az ilgi ilkesine* göre açıklar: Toplumsal oluşum içerisinde en az ilgiye sahip insan, topluluk koşullarının dikte edilmesi için en uygun olandır (Poloma, 1993: 65). Bu ilke taraflar arasındaki güç eşitsizliğini ortaya çıkarır. Taraflardan birisi diğerinden daha az ilgili ise yani kapasite olarak diğer tarafın kendini ödüllendirmesinden daha az bir kapasiteye sahipse tahakküm altına alınabilir.

Toplumda ilişkiler ve insanların kademelenmeleri Homans’ın dikkat çektiği dağıtıcı adalet ilkesine uygun olmalıdır. Toplumda karşılıklı etkileşim içerisinde olan insanlar, ödülleri üstlendikleri maliyetlerle orantılı olmasını beklerler. Eğer ödüller, dağıtıcı adalet ile uygun biçimde dağıtılmazlarsa ödülleri dağıtımında adaletsizlik ve ayrımcılık söz konusu olur (Poloma, 1993: 67).

Homans, toplumsal alışverişi açıklarken mikro yapılardan faydalanmakta ve toplumsal alışverişin doğasını bu mikro yapıların temeli olan gruplardan hareketle açıklamaktadır. Daha büyük grupların ya da makro yapıların (toplumun) açıklanması grupların incelenmesi ile mümkün olacaktır. Yani bu grupların davranışlarının temelinde toplum açıklanmaya çalışılmaktadır. Homans, toplumsal ilişkiler, yapılar, kurallar ya da kurumların bireysel davranışların ışığında nasıl anlaşılacağını ve bunun için en uygun bireysel davranış ve güdü türlerinin neler olacağını araştırırken metodolojik bireyci bir yaklaşım izlemiştir.

1.2. Blau: Toplumsal Alışveriş ve Güç

Blau'ya göre (1983: 205) bireyler birbirleriyle etkileşimleri sonucunda bir kazanç sağlayacakları ve etkileşimin sürekliliğinin sağlanması ile bu kazancın artacağını bekledikleri için sosyal ilişki içerisinde yer alırlar. Sosyal etkileşimde karşılıklı yararlar esas alınır ve sosyal mübadelenin temelinde tarafların etkileşim sonucunda bir kazanç elde edecekleri beklentisi yatmaktadır. Ayrıca etkileşim sonucunda birine hizmet ya da yarar sağlayan kişi diğerini belirli bir yükümlülük altına sokmaktadır. Bu yükümlülüğü yerine getirmek ve karşı tarafa borçlu kalmamak için, birey almış olduğu hizmet ya da yarardan fazlasını verme gereksiniminde olacaktır (Blau, 1983: 208). Sosyal mübadele, Homans'ta olduğu gibi bir yandan bireyleri yükümlülük altına sokarken diğer yandan bireylerin belirli bir güç sahipliğine işaret etmekte, tarafların birbirlerine olan bağımlılık durumlarını etkilemekte ve toplumsal hiyerarşinin biçimlenmesinde etkili olmaktadır. Blau'nun sosyal mübadele anlayışının arkasında karşılık, yükümlülük, güç ve güven unsurları yer almaktadır (Blau, 1983: 208). Blau, ekonomik alışverişle karşılaştırıldığında toplumsal alışverişin temel işlevlerinden birinin arkadaşlık bağları yaratmak diğerinin ise alışverişin karşı tarafına bağlılık ya da üstünlüğü kabul ettirmek olduğuna dikkat çeker. Blau'nun kuramında alışverişin karşılıklı güven yaratarak, farklılaşmayı teşvik ederek, topluluk normlarına uymayı zorlayarak ve ortak değerleri geliştirerek toplumsal bütünleşmeyi sağladığı savunulur (Wallace ve Wolf, 2004: 385).

Blau'da karşılık verme ihtiyacı, toplumsal etkileşimleri başlatma mekanizması işlevi görmektedir ve etkileşimin sağladığı faydaları sürekli kılmayı sağlamaktadır (Wallace ve Wolf, 2004: 388). Bireyler, etkileşimleri sonucu belirli bir fayda elde etme beklentisi içerisinde iken karşı tarafın da bu etkileşimden fayda sağlayabileceğini göstermek durumundadırlar. Karşılık, maddi bir şey olabileceği gibi hediye, yardım, toplumsal onay, saygı ve itaat şekillerinde

de olabilir (Blau, 1983: 204-208). Karşılık ile ilgili önceden herhangi bir hesaplama ve pazarlık yapılmaz (Blau, 1983: 93). Taraflardan birisi karşı tarafa bir fayda sağladığında ya da iyilik yaptığında buna eşdeğerde olan ya da bunun üzerinde bir karşılığın geri dönmesini bekler (Blau, 1983: 205). Eğer verilen karşılık beklentiyi karşılamıyorsa bir hayal kırıklığı yaşanacaktır (Blau, 1986: 99).

Toplumsal etkileşim içerisindeki taraflar karşılık vermenin bir sonucu olarak yükümlülük altına girerler ve bu yükümlülük topluluk normları tarafından denetlenir. Yükümlülüklerin yerine getirilememesi durumunda taraflar topluluk normları ile belirli yaptırımlara maruz kalırlar (Wallace ve Wolf, 2004: 388). Yükümlülüğünü yerine getiremeyenlerden topluluk üyelerinin haberi olur ve bu kişilerle takas yapılması olasılığı azalır.

Blau, toplumsal alışverişin ekonomik alışverişten farklı bir şekilde insanlar arasında güven yaratarak onların toplumsal gruplarla bütünleşmesini sağladığını iddia etmektedir (Wallace ve Wolf, 2004: 387). Taraflar arasındaki alışverişin sürekliliğinin sağlanması, aralarındaki güvene ve bu da tarafların yükümlülüklerini yerine getirip getirmemelerine bağlıdır. Çünkü taraflar arasındaki takas, tarafların birbirlerine güvenmesini gerektirir. Takas ilişkisi öncelikle çok az güven gerektiren ve her iki tarafın da güvenilir olduğunu kanıtlayabileceği küçük taleplerle başlar çünkü taraflar takas sürecinin başında karşılık alamama riskiyle karşı karşıyadırlar (Blau, 1986: 94). Bireyler yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirmeleri durumunda, gelecekteki takas işlemleri için güvenilir olduklarını ispatlamış olurlar. Sonuç olarak sosyal takasın ilerlemesi, tarafların yükümlülüklerini karşılıklı olarak yerine getirip, güven kazanmalarına bağlıdır (Blau, 1983: 209).

Blau'nun kuramında sosyal takasın gücün farklılaşmasına neden olması ve toplumsal hiyerarşiyi şekillendirmesi kıt kaynakların bir sonucudur (Poloma, 1993: 82). Alışverişte taraflardan biri aldığı bir fayda ya da ödül karşılığında bunun karşılığını eşit düzeyde sağlayamıyorsa yani görece kıt kaynaklara sahipse karşısındakinin gücünü tanımak durumunda kalacaktır. Elindeki kaynakları kıt olan kişi, takas ilişkisinde bağımlı hale gelecektir (Blau, 1983: 212). Bu ise eşdeğer karşılık veremeyen bireyin hem toplumsal hiyerarşide karşı tarafa nazaran daha düşük bir konumda bulunacağı hem de daha düşük bir statüye sahip olacağı anlamına gelmektedir.

Blau, toplumsal alışverişin toplumsal davranışı tamamıyla açıklayamayacağını, bütün insan davranışlarının toplumsal alışveriş fikri ile yönetilemeyeceğini iddia eder (Wallace ve Wolf, 2004: 384; Poloma, 1993: 79).

Blau, beklemedikleri getirilerle güdülenmiş olan bireylerin isteyerek gerçekleştirdikleri eylemleri incelemiştir ve bu eylemlerin bütün toplumsal etkinliği kapsamadığına işaret etmektedir (Wallace ve Wolf, 2004: 384). Bu anlamda sosyal takas anlayışı, toplumsal davranışı kısmen açıklar. Yani Homans ta görülen grupların davranışlarının temelinde toplumun açıklanmasının mümkün olacağı iddiasına Blau katılmamaktadır. Blau'nun kuramında daha büyük grupların ya da makro yapıların (toplumun) açıklanması, var olan gruplardaki bireyler arasındaki alışveriş ilişkilerinin incelenmesinin yanında birbirleri ile ilişki içerisinde olan gruplardan oluşan yapılardaki (makro yapılar) güç sahipliğinin ve güç ilişkilerinin yansımaları olan tabakalaşma sisteminin incelenmesi ile mümkün olabilecektir.

2. Coleman'ın Rasyonel Seçim Kuramı ve Sosyal Sermaye

Kavramsallaştırması

Rasyonel tercih sosyolojisi, insan davranışlarını, her kişinin kendi çıkarına hizmet eden şeyleri diğerlerinin kaderlerini düşünmeden otomatik bir şekilde yaptığı bireysel bir modelle açıklamaya çalışır (Field, 2006: 29). İktisat biliminde ise rasyonel tercih (rasyonel davranış), bireylerin tüm davranışlarında akılcı olduklarına ve bütün davranışların kaynağının kendi çıkarımın peşinde koşan bireyler (homoeconomicus) olduğuna işaret etmektedir.

Coleman rasyonel seçim kuramının toplumsal teorideki yerini belirlemeye çalışırken temel olarak aşağıda sıralanan teorileri esas almaktadır (Coleman ve Fararo, 1992: 9);

1. Bireylerin davranışından ziyade büyük ya da küçük toplumsal sistemlerin davranışlarını açıklayan teoriler,
2. Toplumsal sistemlerin davranışlarının açıklanması, sistem içerisinde yer alan aktörlerin davranışlarının açıklanmasını gerektirdiğinden;
 - a. Sıklıkla mikro-makro problem olarak adlandırılan toplumsal sistemin davranış düzeyleri ile bireysel aktörlerin davranış düzeyleri arasındaki geçişlerin teorisi,
 - b. Bireysel eylemlerin kaynaklarını araştıran psikolojik teori ya da model

Coleman, rasyonel seçim kuramını bu teoriler içerisinde sıklıkla mikro-makro problem olarak adlandırılan toplumsal sistemin davranış düzeyleri ile

bireysel aktörlerin davranış düzeyleri arasındaki geçişlere ilişkin teori ile ilişkilendirmektedir. Rasyonel seçim kuramının temel sorunsalının; toplumsal sistemlerin davranış düzeyleri ile bireysel aktörlerin davranış düzeyleri arasındaki geçişler (toplumsal sistemin mikro ve makro düzeyleri arasındaki geçişler) olduğunu belirtmektedir. Burada makro düzey kurumsal yapı olarak tanımlanmakta ve mikro düzey ise yapı içerisindeki aktörlerin davranışlarına karşılık gelmektedir (Coleman ve Fararo, 1992: 10).

Coleman'ın rasyonel seçim kuramı çerçevesinde yapmaya çalıştığı, mikro ve makro kuramı birbirine bağdaştırmaya çalışmak ve bunu yaparken de özellikle toplumsal mübadele kuramının temel eleştiri konusu olan metodolojik bireyci yaklaşımının üstünü ekonomik ve ekonomik olmayan arasında bir ilişkisellik yaratarak örtmeye çalışmaktır. Sosyal sermaye ise bu amaca hizmet eden yegâne araçtır. Coleman, rasyonel tercih kuramı çerçevesinde sosyal sermaye kavramını ele alırken bir taraftan rasyonel eylemi başlangıç noktası olarak aldığını, diğer taraftan ise rasyonel eylemin beraberinde getirdiği aşırı bireyci önermeleri reddettiğini belirtmektedir (Coleman, 1988: 95). Coleman amacına ve bu amacı gerçekleştirmesinde sosyal sermaye kavramsallaştırmasının işlevine ise şöyle değinmektedir (Coleman, 1988: 97):

“Benim amacım, ekonomik sistemlerle sınırlı olmayan ama onları da içine alan toplumsal sistemleri araştırmada kullanmak için iktisatçıların rasyonel eylem ilkesini ithal etmek ve bu süreç içerisinde toplumsal örgütlenmeleri de gözden kaçırmamaktır. Sosyal sermaye kavramı bu amaca ulaşmak için bir araçtır.”

Coleman'a göre (Coleman ve Fararo, 1992: 11) rasyonel seçim kuramını toplumsal teorideki diğer kuramlardan ayıran unsur tek bir kelime ile özetlenebilir: Optimizasyon. Rasyonel seçim kuramında rasyonel hareket, aktörlerin belirli alanlardaki çeşitli optimize edici davranışlar sergilemeleri anlamına gelmektedir. Bu davranışlar bazen fayda maksimizasyonuna yönelik bazen maliyet minimizasyonuna yönelik bazen de farklı amaçlarla gerçekleştirilirler. Rasyonel seçim kuramına gücünü veren şey bu optimize edici yöndeki davranıştır. Bireyler bu optimize edici davranış sahipliği ile eylemlerinin beklenen sonuçlarını karşılaştırırlar ve bunlar içerisinde kendilerine en çok yarar sağlayacak eylemi tercih ederler. Bireylerin bu rasyonel hareketi ise eylemlerinin tüm kazanç ve maliyetlerinin açık bir şekilde tanımlı olmasını gerektirir. Rasyonel seçim kuramında bireyler kendileri için optimal olan eylem tercihi bulurlar ki bu tercihleri kazanç ve maliyetler arasındaki farkı maksimize eden bir tercihe işaret etmektedir (Coleman ve Fararo, 1992: 11).

Coleman'a göre (1992: 11-12) rasyonel seçim kuramının temel amacı; aktörlerin belirli eylemlerinin nasıl akla yatkın ya da rasyonel olduğunu anlamaya çalışmak değil; aktörler için akla yatkın ya da rasyonel diyebileceğimiz eylemlerin aktörler tarafından bazen bilinçli bazen bilinçsiz, bazen optimal bazen optimal olmayan bir biçimde nasıl sosyal çıktılar ürettiğini göstermektir. Becker'in ekonomik yaklaşımında ve toplumsal mübadele kuramcılarında rasyonel seçim, tamamen bireyi esas alan bir temelde ve toplumun davranışlarının bireyin davranışlarından hareketle açıklanabileceği vurgusuna sahipken; Coleman bu metodolojik bireyci yaklaşıma bir yandan bağlı kalırken diğer taraftan mikro kuramı makro kuramla bağdaştırmaya çalışmış ve makro ve mikro yapıları kesin çizgilerle ayırmamaya çaba göstermiştir. Bu anlamda Coleman'ın rasyonel seçim kuramı, metodolojik bireyciliğin üstünü makro yapıyı da dikkate alarak ve ekonomik olan ile ekonomik olmayanın birlikteliğine vurgu yaparak örtmeye çalışmıştır.

Coleman toplumsal eylemin; ne toplumsal mübadele kuramında ya da ana akım iktisatta olduğu gibi sadece mikro yapıların incelenmesi ile ne de sadece sosyolojide olduğu gibi makro yapıların incelenmesi ile açıklanabileceğini iddia etmektedir. Toplumsal eylemin açıklanmasında yaygın olarak kullanılan akımlardan olan sosyolojik akım makro yapının incelenmesine, iktisadi akım ise mikro yapıların incelenmesine odaklanır. Coleman'a göre (1988: 95) sosyolojik akım, aktörü toplumsal normlar, kurallar ve yükümlülükler tarafından sosyalleşmiş ve eylemi de bunlar tarafından kontrol edilmiş şekilde görmektedir. Sosyolojik akımın temel üstünlüğü, eylemi toplumsal bağlam içerisinde açıklama ve eylemin toplumsal bağlam tarafından nasıl şekillendirildiğini, sınırlandırıldığını ve yönlendirildiğini açıklama yeteneğidir. Bu akımın eksik tarafı ise hiçbir eylem motoru olmayan bir aktör tanımlamasıdır. Burada aktörün eylemi bütünüyle çevrenin bir ürünü olarak kavramsallaştırılmıştır.

Toplumsal eylemi açıklamaya çalışan yaygın akımlardan diğeri olan iktisadi akım ise aktörü, bağımsız bir şekilde ulaşmaya çalıştığı amaçları olan, bağımsız hareket eden ve tamamen çıkarıcı bir aktör olarak tanımlamaktadır (Coleman, 1988: 95). İktisadi akımın temel üstünlüğü, fayda arttırma ilkesine sahip olmasıdır. Bu akımın eksik yönü ise, amprik genellemelerle amprik gerçekliği yok saymasıdır. Coleman'a göre (1988: 96); "bireylerin eylemleri toplum tarafından şekillenmekte, yönlendirilmekte ve sınırlandırılmaktadır; normlar, bireyler arası güven, toplumsal ağlar ve toplumsal örgütlenme sadece toplumun değil ekonominin işleyişinde de önemlidir." Coleman burada ekonomik

olan ve olmayanın birbirine bağımlı olduğuna ve mikro yapılar ile makro yapıların birbirinden ayrı olarak düşünülmemeyeceğine dikkat çekmiştir.

2.1. Coleman'da Sosyal Sermaye Kavramı ve İşlevleri

Coleman, sosyal sermayeyi işlevi ile tanımlamaya çalışmıştır. Coleman'a göre (1988: 98; 1990/2000: 302) sosyal sermaye “tek bir birim değil farklı birimlerin karışımından oluşur. Bu farklı birimlerin ise iki ortak özelliği bulunmaktadır: Bunların tamamı toplumsal yapıların sahip olduğu bazı özelliklerden oluşmaktadır ve aktörlerin (gerçek ya da tüzel olan) belli eylemlerini yapı içerisinde kolaylaştırmaktadırlar.” Tanımda da görüldüğü gibi sosyal sermaye bir yandan aktörlerin eylemlerini kolaylaştıran bir kaynak olarak düşünülmekte diğer taraftan bu kaynağın sadece belirli aktörlerin özelliklerini değil tüm toplumun özelliklerini taşıyabileceği vurgulanmaktadır. Coleman'a göre sosyal sermaye bir kaynağı temsil etmektedir, çünkü sosyal sermaye karşılıklılık beklentilerini içermekte ve ilişkilerin yüksek düzeyde güven ve ortak değerler çerçevesinde yönetildiği, daha geniş iletişim ağlarını da kapsayacak şekilde ve herhangi bir bireyin de ötesinde bir sahipliğe işaret etmektedir (Field, 2006: 28). Sosyal sermaye kavramı insanların çıkarlarına en uygun hareketin rekabet etme olduğu durumlarda bile neden işbirliğini tercih ettiklerini açıklayarak Coleman'ın toplumsal düzenin ilkelerini açıklama ve bu ilkelerle mücadelesinde sahip olduğu önemli araçlardan biridir. Sosyal sermaye bir bakıma, Klasik iktisat geleneğindeki “görünmez el”in işlevini görmektedir (Field, 2006: 30). Bu bağlamda Coleman sosyal sermayeyi kamu mallarının ya da piyasa kusurlarının üstesinden gelme yeteneği olarak görmektedir (Fine, 2008: 115).

Bireylerin rasyonel seçim kuramı çerçevesinde kendi çıkarlarının peşinde koşarken neden işbirliğini tercih ettikleri ya da sosyal sermaye oluşturmaya çalıştıkları Coleman tarafından şöyle açıklanmaktadır (Coleman, 1990/2000: 312);

“Bireysel aktörler genelde kendi çıkarlarını sürdürürler; eğer işbirliğini seçerlerse bu, bu şekilde davranmaları onların çıkarlarına olduğu içindir. Rasyonel seçim kuramında işbirliği, kendi çıkarlarının peşinde koşan yalnız ve çıkarıcı aktörler için bir istisnadır... Her biri kendi çıkarı peşinde koşan bireylerin sosyal sermaye oluşturmaları, kendi çıkarlarını sürdürmelerinin beklenmeyen bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal sermaye, aktörlerin akılcı bir tercih yapıp buna yatırım yapmaları sonucunda değil faaliyetlerin diğer hedefleri ile uğraşırken beklenmeyen bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.”

Sosyal sermaye, bireylerin belirli hedeflere yönelik bilinçli eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığından özel bir maldan ziyade Coleman'da kamusal bir mal olarak düşünülmektedir. Coleman, sosyal sermayenin Bourdieu'de olduğu gibi sadece güçlülerin faydalanabileceği bir kaynak değil fakirlere ve kenarda kalmışlara da (toplumdaki dezavantajlı gruplara) ciddi yararlar sağlayabileceğini iddia etmektedir (Field, 2006: 28). Mülkiyeti ve kazancı bireylere ait fiziksel ve beşeri sermayeden farklı bir şekilde sosyal sermaye, sadece onu kullananlar tarafından fayda sağlanabilecek özel bir mal değil, toplumsal yapının bütün parçalarının fayda sağlayabileceği bir kamusal mal olma özelliğine sahiptir. Sosyal sermaye oluşturan aktör ya da aktörler genellikle sosyal sermayenin faydalarının çok az bir kısmını elde etmektedirler. Bu sosyal sermayenin kamu yararı özelliğine işaret etmektedir. Bu özellik diğer sermaye türlerinden farklı olarak sosyal sermayeye yetersiz yatırım yapılmasına neden olmaktadır (Coleman, 1988: 111).

Coleman'ın da Bourdieu gibi temel uğraşı alanlarından birisi sosyal hiyerarşi ve sınıfsal eşitsizliklerdir. Bourdieu gibi sınıfsal eşitsizlikler ile eğitim arasındaki ilişkiyi inceleyen Coleman, eğitimi sınıfsal eşitsizliklerin giderilmesinde önemli bir kaynak olarak görmektedir. Bourdieu'de yanlış tanıma kaynaklı, egemen ya da imtiyazlı sınıfın habitusu tarafından içselleştirilen ve kültürel sermaye ile birlikte sınıflar arası farklılıkları belirginleştiren eğitim, Coleman'da sadece belirli bir sınıf için değil dezavantajlı gruplar da dâhil olmak üzere toplumsal sınıfların fayda sağlayabileceği bir kaynak olarak ele alınmıştır. Sınıflar arası eşitsizlikler eğitim yoluyla giderilebilir ve beşeri sermayenin yaratılması ve artırılmasında sosyal sermaye önemli bir işleve sahiptir.

3. SONUÇ

James Coleman, rasyonel seçim (tercih) kuramı çerçevesinde hem ana akım iktisadın diğer sosyal bilimlere hegemonyası altına alma girişimine (iktisadın emperyalizmi) hizmet eden hem de ana akım iktisadın tarih ve toplum dışı analiz özelliklerini yansıtan metodolojik bireycilik temelli bir sosyal sermaye kavramsallaştırmasına gitmiştir. Bu yönüyle gerek ana akım iktisada hizmet eden gerek de Bourdieu'den farklı bir şekilde sosyal sermaye literatüründe daha fazla kabul edilen ve izinden gidilen isim olmuştur. Coleman'la birlikte, 1960'lı yıllarda gelişmeye başlayan toplumsal mübadele kuramından sosyal sermayeye geçiş süreci, rasyonel eylem kuramı çatısı altında gerçekleşmiştir. Coleman, rasyonel seçim kuramına dayanan sosyal sermaye kavramsallaştırması ile

toplumsal mübadele kuramının temel eleştiri konusu olan metodolojik bireyci yaklaşımının üstünü örtmeye çalışmıştır.

KAYNAKLAR

- Blau, P. M., Exchange and Power in Social Life, New York: John Wiley, 1983.
- Blau, P. M., Exchange and Power in Social Life, New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1986.
- Coleman, J. S., “*Social Capital in the Creation of Human Capital*”, The American Journal of Sociology, Vol. 94, 1988, 95-120.
- Coleman, J. S., Foundations of Social Theory, Cambridge, Massachusetts and London: The Belknap Press of Harvard University Press, 1990/2000.
- Coleman, J. S. ve T. J. Fararo, Rational Choice Theory Advocacy and Critique, Key Issues in Sociological Theory 7, Newbury Park USA: SAGE Publications, 1992.
- Field, J., Sosyal Sermaye, Bilgen B. ve Şen B. (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.
- Fine, B., Social Capital versus Social Theory: Political Economy and Social Science at the Turn of the Millennium, London: Routledge, 2001.
- Fine, B., Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler, Kars A. (Çev.), İstanbul: Yordam Kitap, 2008.
- Homans, G. C., The Human Group, New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1950.
- Homans, G. C., Social Behaviour: Its Elementary Forms, Oxford England: Harcourt Brace, 1961.
- Lin, N., Social Capital A Theory of Social Structure and Action, Structural Analysis in the Social Science 19, Cambridge University Press, 2001.
- Poloma, M. M., Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Erbaş H. (Çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Wallace, R. A. ve Wolf, A., Çağdaş Sosyoloji Kuramları, Elburuz L. ve Ayas M. R. (Çev.), İzmir: Punto Yayıncılık, 2004.